

DÉLKELETEURÓPAI NÉZŐ

Két centennárium

Pasics Nikoláról többet, sokkal többet tud a magyarság, mint Markovics Szvetozárról. Hízelve; Balkán kitartó, elpusztíthatatlan Bismarkjának emlegették, a nem mindennapi képességgel rendelkező államférfiút. Szerbia háborús miniszterelnökét, a délszláv népek egyesítőjét.

Markovics szinte ifjúként halt meg, mielőtt még népe alaposabban megismerte volna, a külföld, a szomszédos Magyarország felfigyelhetett volna rá. Pedig gyorsan ellobogott életének magyar vonatkozásai is vannak, mintahogy Pasics Nikola zajos és viharos élete sem mentes magyar vonatkozástól. Csak-hogy a 80 évet élt Pasics neve és szereplése jobban megmaradt az emlekezetben, a 28 éves korban önmagát emésztő, új világot hirdető Markovics Szvetozár határon túl nem hatoló nevével.

Egyszerre indultak el, s ha útjaik hamar el is váltak, születésük századik évfordulóján megint egyszerre bukkant fel nevük, amely át és átszötte Szerbia elmúlt száz évének minden fejezetét.

I.

A múlt század negyvenes éveiben, amikor Európában már pislákolnak a szabadságtűzek, Szerbia is fokozatosan megszabadult a török befolyástól. A városokban azonban még bégek parancsoltak, a szerbség a falvakban, a földön élt, amely 500 éven keresztül életben tartotta.

Keresztény egyházak templomai a föld alá kényszerültek, az anyakönyveket — ahol már léteztek, — rejtegették. Ezzel magyarázható, hogy nem tudjuk pontosan sem Pasics, sem Markovics születésének idejét. Pasics 1844 december 6-át jelölte meg születése idejének, ezzel szemben életrajzíróinak kutatásai szerint 1846-ban látta meg a napvilágot, az Észak-Szerbiai Zajecsárban. Hasonló bizonytalanságban vagyunk Markovics Szvetozárral is, aki személyi adataiban 1846 szeptember 6-át tüntette fel születése idejének, viszont nem tudta megmondani, hol született. Azt állította, hogy Jagodinán, a gimnáziumi értesítő viszont Kragujevácról beszélt, de Zajecsárt is emlegették születési helynek.

Odahaza elvégezték a gimnáziumot, és mindketten — valószínűleg akkor még egymásról semmit sem tudva, — a szakemberekben szűkölködő szerb kormány ösztöndíjasaiként külföldre kerülnek, hogy mérnöki diplomát szerezve, részt vegyenek a modern Szerbia megteremtésében.

Pasics Svájcba ment, Markovics az akkori Szentpétervárra — de Markovics egy-kettő Svájcban terem, s Pasics is eljut Oroszországba.

II.

A nyirkos, hideg orosz klíma előzi Oroszországból Markovics Szvetozárt, aki mindössze három évet töltött Szentpéterváron. De megismerkedett az ottani szocialista vezérekkel, és rajtuk keresztül az orosz társadalmi problémákkal. Svájcban, már Bakunin közelében találjuk, és ott kerül össze földijével, Pasics Nikolával is.

A két szerb ifjúnak más-más elképzelései vannak. Markovics habozás nélkül Bakunint és az orosz forradamárokat vallja vezéreinek. Az emberiség sorsának általános javulásától várja maradi népének felemelkedését is. Széles, áttekintő horizonttá tágul látóköre. Nem marad meg csupán hazája vizsgálatáról, Pasics is forradalmár, de nemzeti alapon áll. A szerbség forradalmosítása, az idegen elnyomatás alatt élő szlávság felszabadítása foglalkoztatja mindenk

előtt. Nagy és hatalmas délszláv állam, vagy inkább Nagyszerbia él elképzeléseiben.

Markovics Szvetozár már nem sokáig élvezhette a szerb kormány ösztöndíját Svájcban. Kemény, ostromozó cikket írt „Szerb ámtások“ címmel, amelyben bírálta az önállóságra berendezkedő ország túlzott bürokratizmusát, amely egy vékonyka réteget feleml és a népet visszatartja a fejlődés útján. Figyelmeztette a kormányt, hogy a társadalom alsóbb rétegeiben jelentkező elégedetlenség könnyen forradalom elindítója lehet, mire megvonták ösztöndíját.

Hazamegy, mert anyagi eszközök nélkül marad, de attól kezdve minden idejét a munkásmozgalomnak szenteli. Megalakítja az első szerbiai munkás ujságot, vállalja az üldöztetést, börtönt, emigrációt. Atmenetileg Ujvidékre, a szerbség Athénjébe menekül, ahonnan folytatja a szerbség felvilágosítását. Ott sem tűrik meg a rebellis szerb diákok, és a tüdejével bajlódó ifjú megint visszatér Szerbiába, hogy a börtönöket is megjárva, egyik munkáslapot a másik után adja ki.

A polgáriasodó Szerbiában, az aralmon levők érthetően igyekeztek elnyomni Markovics hangját, hiszen az a hibákat szellőztette, szembe helyezkedett egy maroknyi csoport önös érdekeivel, amely pusztán a maga jólétét nézte. A közösséggel nem törődött.

Prodánovics Jása, a jugoszláv szövetségi kormány miniszterelnökhelyettese, a kiváló esztéta, Markovics Szvetozár alázatos életét Szerbia legnagyobb gondolkodói mellé helyezte. Egy sorba állította nyelvújító Vuk Karadžicsal és Doszitej Obrádovicsal, akinek európai szemlélete, a népek közös családjába invitálta a százados ájuftságból magához térő szerbséget. S ez a nagylelkű elismerés nem mai keletű, hanem akkor nyilvánult meg és adott elégtételt Markovicsnak, amikor Jugoszláviában még nem jutottak el annak a felismerésig, hogy Markovics korát megelőzve előre figyelmeztette a szerb népet, mi vár rá, ha megmarad a régi csapásokon.

Miből állott Markovics Szvetozár munkásságának lényege?

Elsőnek tárta fel a tévelygő szerbség előtt az elkendőzött társadalmi bajokat. Magyarázta a javak igazságtalan elosztását. Mindent a dolgozóknak, a közönségnek követelt. Az akkori Szerbiában még nem volt fejlett a kapitalizmus. De megérezte, látta, hogy hova fejlődik az ország, ha a megszünt török parancsolók helyett a maga sorából választ új parancsolókat és önkényeskedőket.

De nemcsak a szerbség lelki és anyagi felszabadulásáért harcolt. Külpolitikai érzelme is látnoki erőt tár fel. Hevesen ostromozta a Nagyszerbia életre hívására irányuló törekvéseket. Sejtí, hogy ez a szerbség felsőbbiségét, a rokon szláv fajok mellőzöttségét jelentené. Az első szerb gondolkodó, aki felveti a délszláv államszövetség eszméjét, amely egyenjogú szövetségi államba akarja tömöríteni a délszlávokat. Elsőnek ejti ki a federáció szót, amitől megborzadnak a nacionalizmus mérgétől átitatott politikusok és kispolgárok. Gyűlölködve elfordultak tőle, bedugják a fülüket, rendőrség után kiáltanak. Csak nem fogják a nehezen megszerzett pozíciókat, javakat megosztani a néppel!

Pasics sem követi Markovics tanácsait, mert ő a szerbségnek vezetést szánt, elhivatottságot, s ez az elbizakodottság és félreismerés idézte elő a későbbi hibákat, a régi Jugoszlávia belső harcát, s ennek a tanulságai, amelyért a délszláv nép fájdalmas árat fizetett, vezettek el a mai federációs, egyenlő népek államból álló Jugoszláviához, Markovics eredeti elgondolásához.

A köztudatban a régi Szerbia, mint a demokrácia megtestesítője él. Hogy ez a felfogás mennyire téves, azt leghatásosabban magával Markovics Szvetozárral cáfolhatjuk meg.

Tagadhatatlanul a társadalmi rétegek között nem volt olyan tátongó űr, a vagyonok között sem voltak olyan nagy eltérések, mint máshol, de az önállóságot visszanyert Szerbia is gyorsan kitermelte a maga konok polgárságát, amely osztályuralomra törekedett, maga alá gyűrte a gyengéket, tehetetleneket, s kihasználta, fokozottabban dolgoztatta.

Markovics ezt jól látta, és ennek a megszüntetésére többek között ajánlotta, hogy a választott képviselőházat királyi kéziratral sem vehessen feloszlítani, a kormányt a parlament válassza, igazi népuralmat követelt oly módon, hogy

a közigazgatás minden szervét a nép maga válassza meg. Olyan szabad és független községi önkormányzatot kívánt, amely a hamisítatlan népuralmat biztosította volna. Sürgette a főszozabátrói intézmények megszüntetését, hiszen a szerb népnek, — a magyarhoz hasonlóan, — ezzel volt mindig a legtöbb baja. Az nyirbálta meg jogait, zavarta mozgásában, kényszerítette szolgálai alázatosságra, meghunyászkodásra.

A szüntelen harc, a nyugtalan élet, a bátor ujságíró, az első szerb szocialistát egyik városból a másikba vitte. Mindig nyomában járt a betegség és a csendőrszurony. Mégsem rettent vissza a rája leselkedő veszélytől. Így pusztult el alig 28 éves korában egy nagy ígélet, akinek jelenléte és közreműködése bizonyára más irányba terelte volna a későbbi szerbiai és balkáni eseményeket.

A régi Jugoszláviában, amelynek 23 éves fennállása alatt pontról-pontra beigazolódtak jóslásai, persze nem volt ajánlatos, Markovics nevét, írásait idézni. A délszláv népnek a saját kárán, nagy árat fizetve kellett rájönnie mindazokra az igazságokra, amelyeket az első szerb marxista, több mint 50 év előtt hirdetett.

III.

Szerbia másik nagy fiának, Pasics Nikolának centenáriumával egyidőben, halálának 20-ik esztendejére is emlékezünk. 1926 december 10-én, 80 éves korában agyvérzés érte, amikor a kormányrekonstrukcióra vonatkozó tárgyalásokról hazatért. A különben is kevés beszédű, szöfukar agg politikus, nyomott hangulatban távozott a klub üléséről, ahol fiának, Pasics Rádának gyanús üzleteit szellőztették.

Pasics élete sem kevésbé viharos, aminek nem egyedül az a magyarázata, hogy magas kort élt meg. Pasics is lobbanó, nyugtalan lélek, a török uralom alól felszabadult Szerbia és a szétszaggatott délszláv nép új életformájának makacs keresője.

Szinte egyidőben Markoviccsal kerül külföldre, szintén mérnöknek készül. De előbb nem Oroszországba, hanem Svájcba megy. Bakunint is megismeri. De amíg Bakunin és az orosz forradalmárok tanításaiban meglátja a szerb nép és vele együtt az egész emberiség új útjait, addig Pasics nem fogadja el kritika nélkül.

— Az a véleményem, hogy előbb a balkáni államokat és népeket kell felszabadítani és a Balkán nacionalista államainak a nyugati államok útjára kell lépniök, ha fejlődni akarnak. Az összes szlávok függetlenségét kell biztosítani, ha kell forradalom árán is, s aztán jöjjön a szlávok nagy szövetsége.

— Született forradalmár, de először népére gondol, és nem a világközösségre — felelte Bakunin.

Svájci tanulmányai alatt Szerbiában a fékezhetetlen abszolutizmus tomholása sok bajt okozott. Az Obrenovicok következetes osztrák-barát politikát folytatnak, amivel az orosz-barát néptömegek nem értenek egyet. Pasics zsebében a mérnöki diplomával, fiatalon beleveti magát a politikába. Határozott oroszbarát politikát követel, az önkényuralom felszámolását. 1878-ban elbocsátják az állam szolgálatából, mint felforgató elemet. Kárpótlást talál abban, hogy szülővárosá képviselőjének választják. A nisi parlamentben, szűzbeszédében így emlékezik meg a közállapotokról.

— Mi, testvéreinket akarjuk felszabadítani, s közben elvesztettük saját szabadságunkat.

Mintha ezzel a kijelentésével közeledne Markovicshoz, aki akkor már nem él.

Az országban a harcok tulajdonképpen az Obrenovics és Karagyorgyevics dinasztia között folynak a hatalomért, és nem a nép helyzetének a megjavításáért. Pasics életrehívja a radikális pártot, és szemrehányást tesz a kormánynak, hogy nem törődik a délszláv népek egyesülésével. A küzdelem annyira kiélesedik, hogy a párt egész főbizottságát letartóztatják. Alig, hogy befejeződött a per, kitört a timoki felkelés, amit a radikálisok szítottak. 94 radikálispartí vezért kivégeznek, 600-an börtönbe kerülnek, Pasics pedig Zimonymál Magyarországra szökik, egy ideig vasútépítő mérnök, majd Romániába, Bul-

gáriába, Oroszországba látogat. Akkor zárja szívébe Oroszországot, és ismeri meg jobban az orosz népet. Csak Milán király bukása után tér haza, a radikális párt uralomra jutásával. Pasic 1891-ben lesz először miniszterelnök, és első teendője, hogy az osztrákbarát politikával szakítva, a királlyal együtt Oroszországba látogat, az orosz-szerb barátság megteremtésére. Külpolitikájában következetesen az orosz vonalat képviselte, amivel nem azonosította magát az Obrenovics párt. Ez az ellentét vezetett az ivándöni merényletbe, amelyet a király környezete szervezett meg, hogy Pasicot és a radikálisokat kompromittálja. Pasicot is letartóztatták és 5 évre ítélték, de az orosz kormány közbelépésére kegyelmet kap. Kiszabadulása után másodszer is elhagyja hazáját, megint Oroszországban jár, és csak 1903-ban tér vissza, amikor uralomra jut a Karagyorgyevics dinasztia. Pasic az új uralkodóban megtalálta a partnert a szerbek és délszlávok felszabadítására, és az orosz politika ápolására.

Pasic a Karagyorgyevics dinasztia uralomrajutása óta, úgyszólván halála napjáig kormányon volt Szerbiában, majd az új Jugoszláviában szinte nem lehetett nélküle kormányt elképzelni. Ő szervezte meg a kis balkáni népek együttes háborúját a törökök ellen és ő volt miniszterelnök az első világháború kitörésekor. Mikor 1915 tavaszán a központi hatalmak összpontosított erői szétűzták a kicsiny Szerbiát, a szerb népet jellemző szívóssággal, Pasic a királlyal és a hadsereg maradványaival Albánián keresztül kimenekült az ellenséges gyűrűből. Akadtak környezetében kishitűek, ingadozók, akik különbékét ajánlottak.

— Mi kicsiny csónakunkat, amelyet Szerbiának hívnak — mondotta — erősen hozzákötöttük négy nagy csatahajóhoz, amelyet Oroszországnak, Franciaországnak, Angliának, Olaszországnak hívnak. Ha a négy csatahajó kijut a veszélyes vizekről, — s én ebben szilárdan hiszek, — akkor mi is kicsiny csónakunkból nagyobb — szolid hajót építhetünk, ha pedig a négy nagy hajó elmerül — amit nem hiszek, — akkor a mi csónakunk is elmerül velük együtt. Az utolsó csepp vérig harcolunk, mert jobb becsületesen meghalni, mint becstellenül élni.

Pasicnak volt igaza, megnyerte a háborút, megvalósult álma, a délszláv népek egyesülése. De aztán Pasic elveszti addigi nyugodt szemmértékét, lábai ismeretlen talajra csúsznak, nem tud megállni, a megnagyobbodott ország élénkebb lüktetésében. Nem bírja az iramot, a rohamot.

Már a szerbek, horvátok, szlovének államának kikiáltásakor felbukkan a legsúlyosabb probléma az államforma kérdése. Nagy ellenlábasa, a szintén radikálispárti Protics Sztóján nem tagadja, hogy Markovics Szyetozár ajánlotta államszövetségi rendszer felelne meg leginkább a délszláv népeknek, sajátosságaik, kultúrájuk, egyéniségük jobb megőrzésére. Radics István is ezt akarja. A szlovének is. A dinasztia azonban a belgrádi burzsoázia ösztönzésére nem enged: keresztül hajszoja a horvátok, szlovének, és a munkásság pártjainak a távollétében és szavazatai ellenére a centralista alkotmányt. Az ország pedig áldatlan marakodás színhelye lesz.

Pasic még egy nagy hibát elkövetett: az uralkodóval együtt megtagadja az új Oroszországot. Jugoszlávia úgyszólván az egyedüli ország, amely nem állott diplomáciai kapcsolatban a Szovjettel, és csak a végzetes 1941 tavaszán szakított ezzel a politikájával.

Pasic, aki a kis Szerbiát felemelte egykori gyarmati állapotából, nem tudta, mihez kezdjen, mihez fogjon a megduzzadt Jugoszláviában. Előbb felszította a horvát kérdést, a centralizmus kieroszakolásával, amivel az uralkodó szerb rétegnek az volt a szándéka, hogy más országrészek háttérbeszorításával elsősorban a háborúban legtöbbet szenvedett Szerbiát segítsék talpraállítani, — amivel önző érdekek vezették őket, — aztán szembehelyezkedtek azzal az Oroszországgal, amelyre minden délszláv, de különösen a szerbéség, mint a szláv népek legnagyobb segítőjére, második anyjára tekintett.

Pasic államférfiúi kvalitásai, képességei a jugoszláv állam belső marakodásában gyengének bizonyultak. Nem tudott felülkerekedni rajtuk. Hiába volt egymásután, nem kevesebbszer, mint tízszer miniszterelnök, a problémák nemcsak, hogy csökkentek volna, hanem ellenkezőleg szaporodtak. Miből is állottak ezek a problémák. A délszláv népek igazi erőinek háttérbe szorításából,

a népakarat tagadásából és mellözéséből. Az újjönnan szerzett területek népe, a régi Szerbia népeivel együtt nem akart a hatalomhoz görcsösen ragaszkodó, újszerű belgrádi burzsoázia fejőstehehé lenni. A javak arányos elosztását, arányos terheket kívánt. Önkormányzatot, hogy a jugoszláv gondolat és államszövetség keretein belül minden nép saját elképzeléseinek és vágyainak megfelelően élhessen. Kivánta a népet kiszípolozó réteg félreállítását.

A nagyserb hegemóniára törekvő, maroknyi, álmódóznak nem volt szíve engedményeket tenni, és ez a makacsság ismét sok véráldozatot követelt a szabadságáért a századok folyamán annyi vért öntött délszláv népektől. A második világháborúnak kellett eljőnie, hogy Jugoszlávia népei; fegyverrel a kezükben; maguk jussanak el ahhoz a Markovics Szvetozárhoz, akinek még a nevét sem volt szabad kiejteni azelőtt, s a népfelszabadító háború útján megszercezzék a maguk szabadságát és önállóságát.

IV.

Pasics a népből nőtt ki, s esete fényesen igazolja, hogy elszakad a néptől, és szembekeverül vele az, aki megtagadja érzéseit, kívánságait.

Sok minden másként történt volna Európa e részében; ha 1918-ban a markovicsi állameszme jegyében hívják életre Jugoszláviát.

Pasics 80 életévéből 50 év esik a pusztító, inkább tövist, mint virágot termő politikára. Szerbia, majd Jugoszlávia legizgalmasabb évtizede volt ez. Európa térképe egészen átalakult ezalatt. Új országok születtek, régiéek megszűntek, vagy szűkebb területre szorultak vissza. Ma már bizonyos távlatból láthatjuk és vizsgálhatjuk az akkori eseményeket és magát Pasics személyét is.

Nagy hiba volna, ha a délszláv népek törekvéseinek, harcainak szemlélete és értékelése közben csupán hibáit kiemelni. Mert ha végzetes hibákat követett is el, Jugoszlávia megalakulásakor a horvát és a többi nemzetiségi kérdés elodázásával; az oroszországi államberendezkedés és az ottani rendszer tagadságával, mégis a szétszórt délszláv népeket ő hozta össze. S ebben van tulajdonképpen igazi küldetése és jelentősége; s ezt az elismerést nem lehet megtagadni sem tőle, sem az emléktétől.

V.

Minden ellenkező állítással és kísérlettel szemben: Pasicnak a magyarsághoz igen kevés köze volt. Nem érdekelte sem a szomszédos Magyarország, sem az új Jugoszláviához került magyar kisebbség. Az ő centralista elképzeléseivel sehogyan sem tudta összhangzásba hozni nemcsak a magyarok egyenjogúsítását, hanem, mint tudjuk, a szerbesség hegemóniájára törve, még a többi szláv népfajok boldogulását is úgy tudta csak elképzelni, hogy beleilleszkednek a központi tervekbe.

VI.

Két kortársat, két földit állítottunk egymás mellé. Hozzá tartoznak az újkori szerb, délszláv történelemhez, s ha a rőlük festett portré itt-ott homályos, és nem eléggé éles, abban semmi szándékosságot ne keressünk.

Inkább azzal magyarázzuk, hogy némileg mi is ennek a kornak a gvermiekei vagyunk, és a tisztánlátást néha még zavarja az események közelsége.

Csuka János